

V katalogu pariške razstave (*L'Art en Yougoslavie de la préhistoire à nos jours*, Paris 1971, kat. št. 425) sta kipa po zaslugi beograjske redakcije napačno pripisana »slovenskemu mojstru«. Pod isto številko in z enako napako sta objavljena tudi v katalogu okrnjene ponovitve pariške razstave v Sarajevu (*Umjetnost na tlu Jugoslavije od praistorije*

do danas, Sarajevo 1971); kip mladega vojščaka je tudi reproduciran. — Slike kipov so objavili tudi nekateri francoski časopisi, ki so poročali o razstavi, kot na primer: *L'Amateur d'art*, 18. marec 1971; *La Galerie*, Paris, marec 1971, str. 23; *Nice-Matin*, Nice 14. marec 1971.

VIŠNJA GORA IN NJENO PREBIVALSTVO V 16. STOLETJU

OB PETSTOLETNICI MESTA

IRENA VILFAN-BRUCKMÜLLER

Ko so Turki v osmem desetletju 15. stol. izvedli zelo hude vpade na Kranjsko, so nekatera tržna naselja dobila položaj mest. S tem so dobila med drugim pravico, zgraditi obzidje, torej povečati svojo lastno varnost pa tudi dajati pribežališče najbližji okolici in zapirati Turkom ceste, po katerih bi sicer naravnost prodirali skozi deželo. Med temi naselji je bila tudi Višnja gora, ki je dobila mestne pravice leta 1478.¹ Drugače kot dve drugi mesti, ki sta nastali ob tej priložnosti, se Višnja gora ne more ponášati z obsežnim mestnim privilegijem, zato pa se lahko ponáša z arhivom, ki vsebuje že za 16. stol. kar precej zgodovinskega gradiva. Višnjani so ga skozi stoletja vestno hranili, nazadnje pa bi bil dvakrat skoraj uničen. Višnjo goro so namreč Nemci septembra 1943, po kapitulaciji Italije, bombardirali. Tedaj je zračni pritisk odnesel višnjegorski arhiv iz stavbe mestne hiše, kjer je bil spravljen, na vrt. Tedanji občinski tajnik Jožef Pajk (potomec Jurčičevega Pajka) ga je pobral in zložil na kup v obokanem pritličju mestne hiše. Proti jeseni 1946 ga je tukaj videl Sergij Vilfan in o tem obvestil sodelavca tedanjega zbirnega centra. Ko je pozneje nastopil delo v Mestnem arhivu Ljubljana, je zvedel, da višnjegorskega arhiva ni v nobeni arhivski ustanovi. S pooblastilom in sodelovanjem Državnega arhiva Slovenije, ki ga je zastopala Marija Verbič, je šel v Višnjo goro iskat arhiv. Na KLO o tem niso ničesar več vedeli. Na mestu, kamor je Pajk spravil arhiv, je bilo videti samo velik kup premoga. Za vsak primer so začeli odmetavati nekaj premoga in pod njim so se srečno začeli pojavljati ostanki višenjskega arhiva, ki bil tisto zimo romal s premogom vred v peči. Tako so vse v sta-

nju, primernem dotedanjemu shranjevanju papirja v vlagi pod premogom, prepeljali v ljubljanski Mestni arhiv, kjer so ga najprej osušili, očistili in uredili. Nekaj let pozneje je ta fond prevzel Arhiv SR Slovenije (tedanji Državni arhiv). Kolikor je moč presoditi po spisih, ki jih je o Višnji gori objavil K. Črnologar, je bil ob teh neizgodah uničen le majhen del gradiva.

Tako nam višenjski arhiv omogoča marsikatera spoznanja o življenju tega mesteca v preteklosti, med drugim tudi tale:

TOPOGRAFIJA

Ko je Višnja gora dobila mestne pravice, so jo postavili na višje ležeč kraj, ugoden za obrambo.

Prvotno tržno naselje na ožjem območju Višnje gore je bil Stari trg, vzhodno pod sedanjim mestom. Ta se v virih 16. stol. večkrat omenja. Še danes je tam nekaj hiš in med njimi v hlev prezidana stara trška cerkev. Prvotno je moral biti Stari trg večji kot je danes, ker je iz virov razvidno, da so njegovo zidovje — očitno zidovje opuščenih hiš — rušili leta 1554/55 za pridobitev materiala za posipanje ceste.² Ker so bile te hiše gotovo prazne že od časov preselitve prebivalcev v novo »mesto« oktog 1480, je to dokaz, da so bila pri nas najpozneje konec 15. stol. vsaj pritličja meščanskih hiš zidana in ne več lesena. Cerkev v Starem trgu je bila v 16. stol. še v funkciji in se označuje kot »stifft khirhe«.³

Sama Višnja gora se v nemških virih 16. stol. imenuje redoma Weichselberg ali Weixlberg. Stala je na istem mestu kot danes, to je pod starim gradom na naravnem pomolu,

čez katerega je bila speljana cesta, ki je vodila iz Ljubljane skozi Spodnje blato in Peščenjek, skozi Višnjo goro in naprej mimo Stične proti Novemu mestu. Višnja gora je torej s svojim obzidjem in vrati zapirala to cesto. Nastala je na tem mestu v času, ko je dobila mestne pravice. Morda je na mestu sedanje cerkve svete Ane, ki stoji sredi Višnje gore na najbolj vzvišenem mestu, prej stala neka manjša utrdba, podobno kot Mali grad nad Kamnikom. To bi mogli sklepati iz tega, da je v cerkvi svete Ane še danes vidna v zidu ladje zazidana strelna lina, obrnjena proti sredi mesta. Prezbitelj je gotov in so v njem še neodkrita freske. Raziskava te cerkve bi verjetno marsikaj pojasnila tudi za zgodovino samega kraja. Viri 16. stol. to cerkev večkrat omenjajo,⁴ vendar o njej pri tem ničesar podrobnejšega ne izvemo, razen podatka, da je imela stolp.⁵

Glavno zunanje znamenje Višnje gore kot mesta je bilo mestno obzidje z mestnimi vrati. Potek obzidja je danes v splošnem še razločno viden, čeprav ga nekatere novejša zazidave kazijo. Obzidje pa najbrž ni nastalo v celoti že ob podelitvi mestnih pravic, temveč so prvotno gotovo obzidali le najbolj ogrožena mesta. Tako si moremo razlagati velika gradbena dela, ki jih navajajo računi iz leta 1559/60. Tega leta so namreč ponekod porušili staro obzidje, na njegovem mestu ali morda nekoliko niže pa so proti severu, to je proti župni cerkvi, postavili nov del obzidja. Pri tem so po računski knjigi za leto 1559/60 delali 119 dnin v kamnolomu (kar je stalo približno 16 fl.), kupili 58 peljajev in 130 kobalov apna (kar je veljalo skoraj 11 fl.), medtem ko so za gradbeni les in za kritje strehe, kakor tudi za drug material porabili približno 33 fl. Skupaj je material v tem letu veljal kakih 60 fl., kar je predstavljalo vrednost kakih 12–15 bikov. V spomin na to zidavo je še danes v obzidju viden kamen z vklesano letnico 1560.

Skozi obzidje so vodila tri mestna vrata: iz ljubljanske strani je cesta peljala najprej skozi Zgornja vrata⁶ desno od danes še vidnega južnega obzidja. Z dolenske strani je cesta peljala v mesto skozi Spodnja vrata,⁷ ki so bila pod cerkvijo svete Ane. Poleg teh dveh glavnih vrat je Višnja gora imela na zahodu še tako imenovana Mala vratca (*»khlein tuerlain«*). Že v 16. stol. so bile pri teh vratcih stopnice⁸. Ime Mala vratca je še danes ohranjeno.

V virih 16. stoletja se omenjajo tile mestni stolpi:

spodnji turn pri stari Wuthalkhi⁹

turn pri Aleksandru¹⁰

turn pri Werderici¹¹

novi turn (neuer thurn)¹²

turn pri Kozlu (Khosl)¹³

turn pri Malih vratcih¹⁴

Večine teh stolpov danes ne moremo več lokalizirati, ohranjen pa je oglati stolp pri malih vratcih, ki mu danes pravijo »puflturn«.

Iz virov je razvidno, da so bili zid in stolpi pokriti s škodlami.¹⁵

Iz podatkov v računskih knjigah lahko sklepamo, da so do mestnih vrat vodili mostovi. Izrecno sta omenjena mostova pri Zgornjih¹⁶ in Spodnjih vratih.¹⁷ Za popravilo mostov so uporabljali les iz mestnega gozda.¹⁸

Poleg cerkve v Starem trgu in cerkve svete Ane (glej zgoraj), je imela Višnja gora še farno cerkev svetega Egidija,¹⁹ ki je stala zunaj obzidja, oddaljena od mesta kakih 5 minut hoje. Iz mesta je k cerkvi vodila pot, ki so jo večkrat povpravljali.²⁰ Podrobnih podatkov o cerkveni zgradbi nam viri 16. stoletja ne dajejo; današnja zgradba, ki stoji na mestu nekdanje župne cerkve, pa je gotovo mlajša. Verjetno je že v 16. stoletju pri cerkvi bilo pokopališče, vendar nam viri o tem ne dajejo sporočil. Tudi župnišče, ki se omenja v računih (im perg beim pharrhoff) je treba iskati poleg župne cerkve.²¹

V mestu samem se ne omenjajo nobene druge cerkve; viri navajajo le še nekaj okoliških fara: npr. pri svetem Martinu itd.²²

Od javnih zgradb v mestu se največkrat omenja mestna hiša, imenovana »komaun« ali »komun«. Omenjena je v računskih knjigah v zvezi s popravili (npr. popravitom strehe).²³ Kje je »komun« stal, iz virov ni razvidno, verjetno pa na istem mestu, kjer je stavba krajevnega urada, torej na zahodni strani sredine glavnega trga.

V mestu je bil zapor (*gefannghnus*²⁴), ki se omenja večkrat v zvezi s krvnimi rihtami, ki so jih opravljali v Višnji gori. Iz podatka v mestnem zapisniku izhaja, da je eden od mestnih stolpov služil za zapor: obtoženec je bil namreč zaradi mraza v stolpu premeščen v mestno hišo.²⁵

Šola, ki jo navajajo viri, se ne da točno lokalizirati, verjetno je stala na glavnem trgu. Iz računskih knjig izvemo, da so v šoli obrtniki večkrat opravljali zidarska in tesarska dela in da je pri šoli stal vodnjak.²⁶

Večkrat se navajajo dela na mestnih vodnjakih (*prun, prun khasten*²⁷). Iz del, ki so jih opravljali na njih in iz materiala, ki so ga uporabljali, je moč sklepati na njihovo približno obliko. Verjetno je bil *prun* kasten lesen, zbit s klamfami (*khlampflein*²⁸) in pokrit z lesenim pokrovom. Železne dele vodnjaka

so večkrat čistili rje.²⁹ Mestni hlapec je bil po predpisih jesenske večje iz leta 1573 zadolžen, da je redno čistil vodnjak.³⁰ Morda iz podatka, da so večkrat morali menjati cev (»ror«), lahko sklepamo, da je bil vodnjak v zvezi z vodovodom.³¹

Iz navedbe, da je bil Jurij Siromak (Georg Saromagh) iz leta v leto plačan za ravnanje ure (vr rihten³²) lahko sklepamo, da je imela Višnja gora mestno uro, verjetno na stolpu cerkve svete Ane in da je za uro skrbelo samo mesto.

Do sedemdesetih let 16. stoletja se omenjata v mestu dve mesnici,³³ odtlej naprej pa tri, ker je Marko Novak dobil 1576/77 dovoljenje, da sme odpreti tretjo.³⁴

Višnja gora je imela tudi svojo gmajno, ki se omenja v zvezi z deli v jarkih.³⁵ Ta gmajna je bila po ustnem izročilu domačinov na grajskem pobočju. Na gmajni se omenja mlin, pravzaprav mlinar (mulner auf der gmain³⁶).

Poleg gmajne viri večkrat omenjajo mestni gozd (statforst³⁷) odkoder so vozili les za popravilo mostov, za gradnjo mestnega zidu itd.

Meščani so imeli pod »Cvingerjem«, kakor se kraj tam danes imenuje (to je prostor pod nekdanjim mestnim zidom in nad današnjo staro cesto na vzhodni strani mesta, že v 16. stol. svoje zelnike. O njih je govor v računskih knjigah, kadar so bila potrebna popravila ograje in podobno.³⁸ O teh vrtičkih piše Jurčič v svoji povesti Kozlovska sodba v Višnji gori.

V davčnih knjigah iz leta 1567 je navedenih pet kašč, leta 1579 dva mlina, leta 1581 enajst kašč in šest mlinov, leta 1591 dvanajst kašč in trije mlini. Lastniki ali zakupniki kašč so bili okoliški kmetje, ki so tja spravljali na varno svoje pridelke, kar je bila že stara navada v podeželskih srednjeveških mestecih. Lastniki in zakupniki mlinov pa so bili tudi meščani. Od mlinov je mogoče približno lokalizirati mlin v Trsteniku, ki baje stoji še danes in mlin na gmajni.³⁹

Vodna sila v bližini Višnje gore pa ni zadostovala za žage, zato so žagan les nabavljali praviloma v Ljubljani.⁴⁰ Davčna knjiga iz leta 1591 omenja pod rubriko »mlini« še kladivo (hamer) in delavnico smodnika, verjetno stope (pulfermaher) na Trsteniku.

Nekoliko zunaj mesta, ob cesti proti Ljubljani, zasledimo v virih še studenec Konjšček (prun Khontschegkh). Tudi tega morajo po določilih jesenske večje iz leta 1573 redno čistiti.⁴¹ Ta studenček deluje še danes in je ohranil svoje že v 16. stol. zapisano ime.

Od krajevnih imen v bližnji in daljnji okolici, ki se omenjajo v računskih knjigah, jih je večino mogoče lokalizirati, npr. *Kosca* (Khositz⁴²), ki leži severno od Starega trga. Tam je tekel tudi istoimenski potok, ki so ga večkrat regulirali;⁴³ *Dobrava* (Dobroue⁴⁴) leži severovzhodno od Višnje gore; *Dedni dol* (Dedndol⁴⁵) severno od Višnje gore; *Peščenjek* (Peschenickh⁴⁶) severozahodno od Višnje gore; *Peč* (Offen⁴⁷) severozahodno; *Polica* (Politz⁴⁸) prav tako severozahodno; *Črnelo* (Tschernelu⁴⁹) in podobno. Nekaj pa je tudi krajevnih imen, ki jih kljub povpraševanju domačinov ni bilo moč lokalizirati, npr: »Falkhenschiess«;⁵⁰ »Stanizer«;⁵¹ »Camisch«⁵² itd.

Pritožba višenjskih meščanov iz konca 16. stol. pravi, da je bilo v Višnji gori 70 hiš.⁵³ Če iz več davčnih knjig (1567, 1579, 1581, 1591) skušamo ugotoviti naseljene in začasno nenaseljene hiše, pridemo do tehle cenitev: Precej hiš je bilo stalno naseljenih (vsaj 32), menjaje obljudenih pa je bilo približno 80, vendar je zaradi pomanjkljivega zaporedja v davčnih knjigah skupno število hiš verjetno manjše od 112 in moremo oceniti skupno število, skupaj z začasno neobljudenimi na kakih sto.

PREBIVALSTVO

Davčne knjige so glavni vir za ocenitev števila prebivalstva. Neposredno moremo iz njih ugotoviti predvsem število družin. Tako prihajamo do naslednjih števil:

leta 1567

85 družin hišnih lastnikov,
23 družin najemnikov,
skupaj 108 družin.

leta 1579

65 družin hišnih lastnikov,
18 družin najemnikov,
skupaj 83 družin.

leta 1581

85 družin hišnih lastnikov,
25 družin najemnikov,
skupaj 110 družin.

leta 1591

90 družin hišnih lastnikov,
10 družin najemnikov,
skupaj 100 družin.

Če število družin za posamezno leto pomnožimo s količnikom 5, dobimo približno število prebivalstva v posameznem letu. Le-ta

1567 je bilo v Višnji gori približno 540 prebivalcev, leta 1579 — 415, leta 1581 — 550 in leta 1591 okrog 500. (Količnik 5 se je izkazal za relativno najbolj točnega.⁵⁴ Zaradi velike umrljivosti v času kug, turških vpadov, vojsk in podobnih nadlog namreč ne smemo računati s prevelikim številom družinskih članov.)

Analiza priimkov, navedenih v davčnih in računskih knjigah, nam daje precej zanesljiv vpogled tudi v izvor prebivalstva. Sama po sebi imena niso vedno popolnoma zanesljiv kriterij za take presoje, zlasti ne, če se v nemških tekstih pojavlja nemško ime, oblikovano iz besede, ki jo je mogoče prevajati. To dokazujejo že sami višenjski viri. Na nekaj mestih namreč opazimo, da so slovenske priimke prevajali v nemščino. Tako se Luka Goddec (Godetz⁵⁵) na drugem mestu imenuje Fiedler,⁵⁶ podobno se Pavel Kolar (Collar⁵⁷) na drugem mestu iste knjige imenuje Wagner⁵⁸ in Andrej Zima (Sima⁵⁹) se drugod piše Winter.⁶⁰ Zato nemška oblika imena ni nujno tista, ki jo je nekdo sam uporabljal. To velja posebej tudi o osebnih imenih, npr. Volko (Wollkho⁶¹) se v davčni knjigi prej imenuje Wollff.⁶² Viri so bili namreč pisani v nemščini, zato ni čudno, da so imena prebivalcev včasih ponemčili. Izrazito nemških ali nemško poreklo dokazujočih imen pa je malo. Mednje bi šteli imena — morda priseljenih — trgovcev Turingin,⁶³ Neymetz,⁶⁴ in Holxinger.⁶⁵ S takimi in podobnimi izjemami pa so vsa imena, navedena v davčnih knjigah, slovenska, čeprav so viri pisani v nemščini. Tako moremo iz imen v tem primeru vendarle sklepati, da je bilo skoraj vse prebivalstvo Višnje gore domačega rodu in slovensko, posebno ker se marsikatera imena pojavljajo še danes tudi v kmečki okolici Višnje gore.

Če primerjamo razne priimke v davčnih knjigah, pa opazimo tudi, da so bili sicer nekateri priimki v 25 letih (1567—1579) precej stalni, mnogo pa se jih je tudi spreminjalo. Res je, da priimki še niso bili čisto ustaljeni, vendar pa tako močno spreminjanje vendarle kaže na neko fluktuacijo prebivalstva.

Nekatere družine pa so se v Višnji gori držale skozi stoletja. Če ne v davčnih knjigah, pa v računskih knjigah in drugod srečujemo

priimke Nadrag,⁶⁶ Turk,⁶⁷ Groznik,⁶⁸ Pajk⁶⁹ itd., ki so še danes znani v Višnji gori.

Ali smemo iz nekaterih priimkov sklepati tudi na poklic, ne moremo z gotovostjo trditi za vsak primer. Pogosto pa se priimek in poklic gotovo ujemata. Mert Sloser je opravljal ključavničarska dela,⁷⁰ Urban Maurer zidar-ska,⁷¹ Thomas Tzimerman tesarska⁷² itd.

OPOMBE

1. Fr. Zwitter, Starejša kranjska mesta in meščanstvo, Ljubljana 1929, str. 3, 15. — 2. R. knj. 1554/55 (v nadaljevanju izpuščam prvi dve številki pri navedbi računskih knjig). — 3. R. knj. 76/77. — 4. Npr. r. knj. 76/77. — 5. R. knj. 58/59. — 6. Npr. r. knj. 50/51. — 7. Npr. 54/55. — 8. Npr. r. knj. 99/100. — 9. Npr. r. knj. 50/51. — 10. Npr. r. knj. 50/51. — 11. R. knj. 58/59. — 12. Npr. r. knj. 58/59. — 13. R. knj. 59/60. — 14. R. knj. 99/100. — 15. Npr. r. knj. 54/55. — 16. R. knj. 53/54. — 17. R. knj. 59/60. — 18. R. knj. 96/97. — 19. R. knj. 58/59. — 20. R. knj. 52/53. — 21. Ibidem. — 22. R. knj. 76/77. — 23. R. knj. 76/77. — 24. R. knj. 50/51. — 25. Mestni zapisnik, 5. febr. 1574. — 26. R. knj. 97/98. — 27. Npr. r. knj. 50/51. — 28. R. knj. 54/55. — 29. R. knj. 76/77. — 30. Mestni zapisnik, 12. oktobra 1573. — 31. R. knj. 58/59. — 32. Npr. r. knj. 52/53. — 33. Npr. r. knj. 76/77. — 34. R. knj. 76/77. — 35. R. knj. 76/77. — 36. R. knj. 58/59. — 37. Npr. r. knj. 59/60. — 38. Npr. r. knj. 76/77. — 39. Gl. opombo 36. — 40. Npr. r. knj. 54/55. — 41. Mestni zapisnik, 12. oktobra 1573. — 42. Npr. r. knj. 58/59. — 43. Npr. r. knj. 99/100. — 44. Npr. r. knj. 97/98. — 45. Npr. r. knj. 59/60. — 46. Npr. r. knj. 59/60. — 47. Npr. r. knj. 52/53. — 48. Npr. r. knj. 59/60. — 49. Npr. r. knj. 53/54. — 50. Npr. r. knj. 54/55. — 51. R. knj. 97/98. — 52. R. knj. 99/100. — 53. Viced. arh. 145, Lit W, I-3, brez datuma. — 54. Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog, Ljubljana 1970, str. 84. — 55. Npr. r. knj. 58/59. — 56. Npr. r. knj. 53/54. — 57. R. knj. 76/77. — 58. Npr. r. knj. 76/77. — 59. Dav. knj. 1579, 1581. — 60. Dav. knj. 1591. — 61. Dav. knj. 1591. — 62. Dav. knj. 1581. — 63. Dav. knj. 1567, 1579, 1581. — 64. Dav. knj. 1567. — 65. Dav. knj. 1579, 1581, 1591. — 66. Npr. r. knj. 53/54. — 67. Npr. r. knj. 76/77. — 68. Npr. r. knj. 72/73. — 69. Npr. r. knj. 96/97. — 70. Npr. r. knj. 50/51. — 71. Npr. r. knj. 52/53. — 72. Npr. r. knj. 59/60.